

O převodu ruských vlastních jmen do češtiny

Bohuslav Ilek

[Články]

[\(pdf\)](#)

Těsné styky se Sovětským svazem a zájem o celý jeho život se živě odrážejí v našem rozhlase i tisku. Denně slyšíme a čteme jména sovětských úderníků, umělců, vědců, politiků, jména sovětských měst, vsí, řek i hor. Převod vlastních jmen z ruského grafického systému do českého není jednoduchá věc a bývá provázen značným kolísáním. Aby byl do přepisu ruských jmen zaveden jednotný pořádek, uveřejnila Naše řeč zásadní článek prof. dr. B. **Havránka** *Psaní ruských jmen v češtině* (roč. 33, 1949, str. 41n.). Pro slovenštinu stanovil hlavní zásady přepisu ruských jmen E. **Jóna** v článku *Ako prepisovať ruské mená v slovenčině?* (Slovenská reč, roč. 15, 1949—50), který se opírá o návrh Havránkův. Tento pevný základ nám umožňuje, abychom přistoupili k řešení některých dalších otázek převodu ruských jmen do češtiny. Přesněji řečeno, jde tu vůbec o **sovětská** vlastní jména přicházející k nám v ruské transkripci.

Dosud je značné kolísání v označování kvantity. Délku samohlásky v přepisu ruských jmen neoznačujeme, i když je samohláska přízvučná ve výslovnosti zdloužena. Výjimku činí *á, í* v některých známých osobních jménech, kde je kvantita ve výslovnosti i v písmu ustálena tradicí a jména nabyla již charakteru jmen českých: *Dáša, Máša, Káťa, Táňa, Miša, Miša*. Ostatní jména píšeme a zpravidla vyslovujeme bez délky: *Jaša, Paša, Saša, Darja, Varja, Galja, Vasja, Nataša, Paraša, Taťana, Tamara, Feďa, Peťa, Žeňa, Seňa, Lelja, Nina, Zina, Irina, Borja, Kolja, Soňa, Troša, Zoja, Gruňa, Duňa, Šura*, třebaže se u některých z nich vyskytuje též výslovnost a psaní s délkou, jako na př. *Sáša, Péťa, Taťana*. Stejně krátce píšeme i patronymika: *Ivanovna* (ne *Ivánovna*), *Nikolajevna, Iljinična* atd.

Nominativ sing. **mužských** příjmení adjektivních ponecháváme v původním tvaru na *-yj, -ij, -oj*: *Gorkij, Tolstoj, Čajkovskij*. Je to ve shodě s obecnou zásadou převodu vlastních jmen do češtiny. V ostatních pádech je normální skloňování adjektivní: *Gorkého, Tolstého, o Polevém* atd. **Ženská** příjmení většinou nepřejímáme v původní podobě, nýbrž odvozujeme podle zásad platných v českém jazyce (srov. *Undsetová, Sandová*). Tak k muž. *Minskij* je v ruštině ženská podoba *Minskaja*, česky *Minská*, a podobně *Tolstoj—Tolstá, Polevoj—Polevá, Koševoj—Koševá*. Tato zásada platí i v případech ukrajinských a neslovanských příjmení, jež v ruštině nepřijímají zvláštní koncovku pro označení ženy: *Zina Makarenko*, čes. *Makarenková, Anna Sakse*, čes. *Saková, Naděžda Klemm*, čes. *Klemmová, Kachchori*, čes. *Kachchoriová* atd.

Nemůžeme doporučit skloňování *Tolstoj — Tolstoje, Polevoj — Polevoje* a pod. u těchto jmen adjektivních, přestože je dost rozšířeno. Zejména proto ne, že by pak příslušné jméno ženské musilo znít *Tolstojová, Polevojová, Koševojová*; takováto podoba byla by již naprosto vzdálená příslušné podobě ruské (*Tolstaja, Polevaja, Koševaja*). U jmen ženských by pak byl kromě toho bez přesné znalosti přízvuku nebo podoby mužské český uživatel naprosto na rozpacích, má-li užít formy typu *Koševá* nebo *Koševojová*. Tomuto prostě adjektivnímu skloňování všech takových jmen zdánlivě odporují nominativy jako *Gorkij, Tolstoj*. Ale třeba mít na paměti, že jména žen v češtině vždy mají již odvozovací příponu a mají tím ustálenou formu, kdežto jména mužská této unifikaci nepodléhají. Ovšem v užití zcela populárním

anebo u jmen hrdinů v románě a pod. nelze vylučovat ani zde formu počestěnou, tedy *Čajkovský* a pod. — Ustálené odvozeniny jako *tolstojovec*, *tolstojovství* a pod. by ovšem zůstaly. Jména jako *Priboj*, která nejsou adjektivy, skloňují se ovšem prostě *Priboje* atd.

Při uvádění jmen sovětských umělkyň a autorek zachovává se u nás často původní, nepřechýlená podoba, i když odvození příponou *-ová* by nedělalo potíže (na př. *Tamara Chamur*, *Nataša Zaščipina*, *Anna Karavajeva*). U jmen hereček to bývá v češtině obecně zvykem, neboť jméno tu má do jisté míry platnost značky, nepociťuje se jako odvozené od mužského základu, nýbrž jako pojmenování samostatné. U jmen spisovatelek jsme však zvyklí užívat důsledně tvarů přechýlených (*Undsetová*, *Seghersová*), a je tedy žádoucí užívat podob na *-ová* i u autorek ruských a vůbec sovětských (*Anna Karavajevová*, *Paša Angelinová*, *E. S. Istrinová*), pokud nejde o přímý citát; v něm je možno konečně zachovat i formu *Krupskaja*.

Ruština většinou nesklonuje neruská příjmení, i když by jejich zařazení do domácího vzoru nedělalo potíže. Na př. *Nikolaj Vežera*, g. *Nikolaja Vežera*, *Andrej Tiljupo*, g. *Andreja Tiljupo*. V češtině naopak platí zásada pokud možná skloňovat. Skloňujeme tedy *Andreje Tiljupa*, *Nikolaje Vežery*, *D. Varandiho* (k nom. *Varandi*), *A. Tammsaara* (k nom. *Tammsaare*) atd. Přejímání ruské jazykové praxe by vedlo k rozšíření skupiny nesklonných příjmení daleko nad míru v češtině obvyklou.

Některá exotická jména mohou někdy zůstat nesklonována. Na př. *Tair Bajramby*, gen. *Taira Bajramby*, *Kristjan Taaksalu*, dat. *Kristjanovi Taaksalu*. Jestliže však stojí sama o sobě (bez křestního jména nebo jiného skloňovaného označení), pak je skloňovat musíme; tedy gen. *Bajrambyho* (podle „pěší“, jako u typu *Bondy*), *Taaksala* (podle obdobného typu jmen rumunských). Ruská příjmení typu *Čutkich*, *Černych* jsou původem genitiv pl., a tedy v ruštině nesklonná, ale v češtině je skloňujeme normálně: gen. *Čutkicha*, dat. *Černychovi* atd. Je možné, že rozšíření našeho obzoru na mimoevropské prostory a každodenní užívání jmen z nejrůznějších jazyků, zejména asijských, si vyžádá zjednodušení gramatických norem i při skloňování (zvětšení skupiny nesklonných) i při odvozování ženských jmen.

V této souvislosti je nutno nadhodit otázku převodu ruských ženských příjmení od mužských jmen na *-ov*. V češtině připojením dalšího *-ová* vzniká forma dvojnásobná *-ovová*, která zejména v instrumentále zní nevhodně (*-ovovou*). Je proto nutno pomýšlet na připuštění místo typu *-ovová* zkráceného tvaru *-ová*, který v jazykové praxi je značně rozšířen, tedy na př. *Belovodová* m. *Belovodovová*, *Bornovoloková* m. *Bornovolokovová* a také *Somová* m. *Somovová*. Námitka, že tento zkrácený tvar by vedl k nedorozumění (*Somová* k *Som* a ne *Somov*), nemá oporu v samém českém jazyce, kde jméno *Fialová* může být stejně k *Fiala* jako k *Fialový*, *Šaršová* k *Šarš*, *Šarša* i *Šarše*, *Drozdová* k *Drozd* i *Drozda*, *Pírková* k *Pírek* i *Pírko* atd. Naproti tomu při jménech typu *Kareninová*, *Burcevodová* a j. nevzniká nijaká kakofonie a koncovka *-ová* může zůstat nezkrácena, třebaže název *Anna Karenina* je skoro ustálen v literatuře. Avšak jména typu *Sejfullina*, pokud jsou odvozena od základu na *-a* (tatarské *Sejfulla*), mají v češtině znít *Sejfullová* (nikoliv *Sejfullinová*, ani *Sejfullina*). U rodových jmen v množném čísle je možno užit také zkrácené koncovky *-ovi* m. *-ovovi*: *Karamazovi*, od nom. sg. *Karamazov*. Jiná je situace skutečných přídavných jmen přivlastňovacích, jako *Čechovův*, *Čechovova*... Zde nelze tuto tvarovou dvojnásobnost zakončení nepřipouštět, už vzhledem k nominativu *-ův*; máme zde prostě možnost přivlastňovacího adjektiva neužít a užit genitivu tam, kde by vznikly tvary opravdu nelibozvučné.

Značné potíže ve skloňování způsobují **zeměpisná** vlastní jména typu *Volčij Log*. Pokud nejde o vědeckou studii, na př. topografickou a j., je vhodné v běžném užívání převádět adjektivní přívlastek do češtiny, a to pokud možno se zachováním zvukové podoby. Na př. *Verchnij, Južnyj, Vyšnij, Srednij, Volčij, Lisij, Medvežij* nám dají *Vrchní* (ne *Horní*), *Jižní, Vyšší, Střední, Vlčí, Liščí* atd., na př. ve *Středním Viljujsku, z Vrchní Chavy, s Medvědí hory* atd. Stejně postupujeme při skloňování místních jmen jako *Volč'ja, Lis'je, Medvež'je, Sčuč'je*; tam, kde jde o přesnou identifikaci místa, v zeměpisných příručkách, ponecháváme je beze změny; v literatuře krásné je počešťujeme na *Vlčí, Liščí, Medvědí (Nedvězí), Štičí*, poněvadž jinak by působila veliké potíže při skloňování.

Odvozování **obyvatelských** jmen od místních má v ruštině větší bohatství přípon než v češtině: *moskvič, sibirjak, pomorec, odessit*. Proti tomu jev češtině jediná přípona *-an*: *Moskvan, Sibiřan, Pomořan, Oděsan* (česká přípona *-ák* má v těchto a v podobných případech odstín pejorativní a je spíš hovorová). Je nutno dát pozor, že v některých případech je jméno obyvatele odvozeno teprve od příslušného adjektiva, na př. *čitinec, Čes. Čiřan* od *Čita*, adj. *čitinskij*, čes. *čitský*.

Značnou obezřelost vyžaduje někdy převod **přídavných jmen** odvozených od jmen vlastních. Zásady odvozování takových jmen jsou v obou jazycích příbuzné: *Volga—volžskij, Volha—volžský, Ural—Ural'skij, Ural—uralský*. Proti ruskému pohyblivému *o* stojí české *e*: *Moskva—moskovskij*, čes. *moskevský* a podobně *mordovskij*, čes. *mordevský*. Proti nezměněné kmenové souhlásce stojí změněná česká: *Oka—okskij*, čes. *ocký, Kazach—kazachskij*, čes. *kazašský, Olga—Olgin*, čes. *Olžin* (hovorově též *Olgin*). Měkkost původní souhlásky *ň* se v češtině v odvozených adjektivech zachovává, na rozdíl od ruštiny: *Tamaň—tamanskij*, čes. *tamaňský, Kubaň—kubanskij*, čes. *kubaňský*. Ruské přípony *-enskij, -inskij, -imskij, -ijskij* u jmen (většinou neruských) na *-a, -i, -e* v češtině neexistují: *Emba—embinskij, Balachna—balachninskij, Šachty—šachtinskij, Umriča—umrichinskij, Ufa—ufimskij, Frunze—frunzenskij, Soči—sočinskij, El'gi—el'ginskij, Chamra—chamrijskij* zní v češtině *embský, balachenský, šachetský, umrišský, ufský, frunzský*, (srov. *francouzský*), *sočský, elžský, chamerský*. Proti *Kuba—kubinskij* máme obyčejně *kubánský* (na rozdíl od *kubaňský*, viz výše). Adj. *kupavinskij* je nutno česky převést jako *kupavenský*, protože je od *Kupavna (Staraja Kupavna)* a je v ruštině tvořeno analogicky koncovkou *-inskij*. K *Baku* je v češtině přídavné jméno *bakuský* (rus. *bakinskij*), k *Dněpr* je rus. *dněprovskij*, čes. *dněperský*; ke *Kreml* je rus. *kremlěvskij*, čes. *kremelský*.

Po r. 1945 do češtiny proniklo a stále ještě proniká mnoho rusismů v různých oblastech jazyka, ve skladbě, ve slovníku, v tvoření slov. K takovým rusismům patří tvoření slov typu *stalinský, mičurinec* místo *stalinovský, mičurinovec*. Tyto rusismy velmi rychle zdomácněly. Avšak chybné je nerozlišovat adjektiva typu *stalinský* od přívlastňovacích adjektiv typu *Stalinův*. Ruština má totiž přívlastňovací adjektiva typu ‚bratrův, sestřin‘ (*otcov, d'adin*) jen v archaických zbytecích a užívá pro oba významy, čes. adj. přívlastňovacího a adj. na *-ovský*, pouze tvaru na *-skij* (*stalinskij* místo českého *Stalinův* i *stalinovský*).^[1] Tvar *Stalinův* vyjadřuje bezprostřední vztah ke Stalinovi, adj. *stalinský* označuje vlastnost typisovanou nebo vzdálenější vztah. Srovnej *Smetanova hudba* (t. j. hudba vytvořená Smetanou) — a *smetanovská hudba* (t. j. hudba tvořená v duchu Smetanově). Při překladu slov typu *stalinskij* je proto nutno vždy rozlišit, o který případ jde. Česky říkáme *Leninův plán elektrisace, Leninova mládež* (t. j. hlásící se k němu jako k svému otci a tvůrci), *Stalinovy články, Stalinova doba* (t. j. doba, již vtiskl svou pečeť), *Stalinova cena míru, Stalinova pětiletka* (jejímž je bezprostředním iniciátorem), ale *leninská pronikavost, stalinská průbojnost, stalinská energie. Stachanovův výkon* je výkon dosažený samým Stachanovem, kdežto

stachanovský je výkon někoho jiného podle vzoru Stachanovova. Stejně tak rozlišujeme *fysiologii Pavlovovu* a *pavlovskou* (v jeho stopách), *pokusy Mičurinovy* a *mičurinovské* (*mičurinské*) atd. Adjektiva typu ‚smetanovský‘ od jmen adjektivního původu na *-kij* (na př. *Gorkij*) jsou v češtině řídká. Tvoříme je přímo od základu (bez přípony *-ij*), tedy na př. *Gorkij* — *gorkovský* (rus. *gor'kovskij*), nikoliv *gorkiovský* nebo *gorkijovský*.

Příbuznost obou jazyků, ruštiny a češtiny, a nová výstavba socialistické společnosti a celého života, sledující sovětský vzor, podporují přijímání ruských typů i v jazyce. Mnohdy je to samozřejmé, ale tato samozřejmost nesmí vést k stírání významových rozdílů mezi typy formálně shodnými, jako je tomu na př. u přídavného jména *stalinskij*—*stalinský*, *Stalinův*; zde nedomyšlenost při překládání přímo nevhodně zastírá důležité významové rozdíly.

[1] O poměru přípon *-ský* a *-ovský* viz článek Šmilauerův v Naší řeči 23 (1939), str. 99n.

[Naše řeč, ročník 35 \(1951\), číslo 1-2](#)

http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=722#_ftn1